

Peter Fister

Prostorska dediščina, nova spomeniška vrednota

Povzetek

Ena temeljnih zakonitosti na katerih danes gradimo principe varovanja dediščine je, da je arhitekturni spomenik neločljivo povezan ne le z neposrednim okoljem, ampak tudi s širšim prostorom. To stališče je tudi pri nas v osemdesetih letih sprožilo med strokovnjaki polemiko o vzpostavljanju novih razmerij v varovanju kulturne dediščine. Vse bolj se je kazala tudi potreba po novih metodah, sodobnejših zakonih in celo po novih profilih strokovnjakov v konservatorski službi. Vendar do ključnih sprememb ni prišlo. Avtor članka podaja nekatera izhodišča kot osnovo, ki naj bi v bližnji prihodnosti utemeljila varovanje prostorske dediščine kot eno temeljnih oblik varovanja celotne kulturne dediščine.

Environmental heritage as a new object of protection *Summary*

One of the fundamental principles underlying the protection of cultural heritage today is that an architectural monument is inseparably linked with both its immediate and the broader environment. During the eighties this concept sparked off a debate in expert circles over the need for a change in the domain of cultural heritage protection. The need for new methods, more modern legislation, even new skill patterns in the conservation service became increasingly evident. Unfortunately, no key changes have ensued. The author presents arguments in favour of the protection of the environmental heritage being treated as one of the essential forms of protection of the entire cultural heritage.

1. Vprašanja novih razmerij med spomenikom arhitekture in prostorom

Da je arhitekturni spomenik katerekoli vrste in pomena hkrati tudi neločljivo povezan ne le z neposrednim okoljem ampak tudi s širšim prostorom, je danes ena od temeljnih zakonitosti, na katerih gradimo principe varovanja dediščine. A kljub temu taka definicija še ni dovolj uveljavljena, da bi v njej poiskali tisto prepotrebno pomoč, ki bi zagotovila ne le moralno, ampak tudi dejansko (praktično) vrednotenje kulturnih spomenikov, obenem pa bi preprečila, da z vsakim dnem bolj izgubljajo te najdragocenejše stavbe svojo morda najpomembnejšo vlogo v

nekem prostoru. Prav zato se v zadnjih letih pri nas spet močno pojavlja stihijski in ekskluzivistični pristop k obnovi in varovanju posameznih arhitekturnih spomenikov,¹ ki se ga mnogokrat opravičuje celo z večjim pomenom avtorja projektanta ali konservatorja projektanta kot s pomenom varovanja spomenika samega; med očitne primere te vrste sodi na primer serija posegov v staro mestno jedro Pirana. Največje breme negativnih rešitev pa na koncu doživi prostor, ki je bil dotlej kvaliteten prav zaradi svojega posebnega razmerja do spomenikov ali še bolj do celovite hierarhije arhitekturne dediščine.

Že v letu 1975 je profesor Šumi zapisal: "V nasprotju s starejšimi teksti, ki so se torej preveč vezali na zunanje pojave umetnostnega izražanja, pa tudi preveč na posamezne spomenike ter obravnavali njihov odmev v posameznih pokrajinah ali središčih pri nas, se je bilo treba prebiti pod zunanji plašč likovne govorice do strukture likovnega izražanja v zaokroženih kulturnogeografskih regijah na Slovenskem".²

To je bila neposredna zahteva, da je potrebno tudi spomenike razumeti skupaj s prostorom, v katerem in za katerega so nastali. Če naj bi to veljalo za umetnostno zgodovinsko stroko in za njene raziskave, je moralo enako veljati tudi za konservatorsko stroko, tedaj še pretežno ukvarjajočo se s skoraj izključno umetnostno pomembnimi deli kulturne dediščine.

V svetu pa so tedaj že veljala veliko širša pravila, ki so narekovala uveljavitev prenove celih mestnih jeter, arhitektonskih kompleksov in že zastavljala nove cilje v smeri umetnostno manj zanimivih, pa toliko bolj prostorsko in simbolno pomembnih delov dediščine na podeželju in zunaj mest. Zato je bilo mogoče leta 1979 zapisati, da je ena najbolj pomembnih prihodnjih nalog spomeniškega varstva, da prepreči uničevanje tistega neposrednega in tistega prostora, v katerem edino lahko vsak arhitekturni spomenik ohrani svoje resnične vrednote, obenem pa da moramo čim prej uveljaviti pojem in varstvo tako imenovane "kulturne krajine".³ S tem je bila mišljena naloga ohranjanja celovitosti arhitekturne dediščine, ki je merljiva le v prostoru in v razmerju do celotne stavbne dediščine, ne pa kar sama po sebi.

Potrditev za tako stališče je bilo od tedaj dalje vedno več. Vrstile so se mednarodne "listine" in "priporočila" in priznati moramo, da je sredi osemdesetih let tudi pri nas kar nekaj strokovnjakov sprožilo polemiko o potrebnosti novih razmerij v varovanju kulturne dediščine. Ta naj bi zagotovila nove odnose do varovanja stavbne dediščine in posamičnih spomenikov. Vse bolj se je kazala tudi potreba po novih metodah, sodobnejših zakonih in celo po novih profilih strokovnjakov, ki naj bi izpolnili praznino v konservatorskih vrstah, saj te niso mogle zagotoviti pravočasne preusmeritve v nove naloge.

Vendar do ključnega preobrata ni prišlo. Po letu 1988 je zavzetost za sprejemanje novih nalog in za preusmeritev dela spomeniške službe presahnila in do danes ni bilo več mogoče ujeti ritma z ostalo Evropo. To je najbolj razvidno iz tem, ki so obravnavane v strokovnem ogledalu, zborniku Varstvo spomenikov.⁴ Razlogi so bili najbrž mnogi, morda pretežno tudi objektivni, kar velja predvsem za nekaj zadnjih let. Žal kaže, da se tudi v pripravi najnovejše zakonodaje še ni mogla uveljaviti naloga, ki smo jo napovedovali kot nujno že v osemdesetih letih.

Vendar pa je bilo morda kljub vsem težavam mogoče s povsem druge strani pripraviti nekatera izhodišča, s katerimi bo v bližnji prihodnosti tudi naloga varovanja prostorske dediščine postala ena od temeljnih oblik varovanja celotne kulturne dediščine in da bo tako tudi v novih pogojih zagotovljen pozitiven odnos do tega varovanja. Ne nazadnje se bomo v novih državotvornih okvirih z drugačnim, zahodni Evropi bolj približanim pristopom, morda tudi uspešneje in enakovredneje vključevali v evropski prostor, ki si je obravnavano nalogo že zadal kot eno temeljnih.⁵

2. Razvoj ideje v Sloveniji

V Nairobiju je bilo 26.10.1976 sprejeto Unescovo priporočilo (kasneje imenovano Nairobijska listina) o zaščiti "zgodovinskih območij" in o njihovi vlogi danes.⁶ V njej je na prvem mestu med definicijami zapisano: "Zgodovinska in arhitekturna (vključujoč tudi tradicijska) območja označujejo katerokoli skupino stavb, nepozidane prostore, vključujoč arheološke in paleontološke terene, ki značilno oblikujejo človekova naselja urbanega ali ruralnega značaja, katerih celovitost in vrednost je izkazana z arheološkim, arhitekturnim, prazgodovinskim, zgodovinskim, estetskim ali socialnokulturnim pomenom. "Območje" (prostor, ambient, krajina.. op.P.F.) pomeni naravno ali s človeško roko oblikovani prostor, ki vpliva na statične ali dinamične pogoje razumevanja teh okolij, ali tisto, kar je zanje neposredno vezano na prostor, na družbene, ekonomske ali kulturne sestavine. Ohranitev "zgodovinskih območij" pomeni prepoznanje, zaščito, konservacijo, rekonstrukcijo, obnovo, vzdrževanje in revitalizacijo zgodovinskih ali tradicijskih prostorov in njihovih ambientov."

V listini so dalje navedena tudi podrobna navodila, kaj ob dejanskem delu pomeni uvedba nove dimenzije varovanja prostorske kulturne dediščine. Med njimi je še posebej značilno, da dotedanje razmeroma strokovno ozke odločitve o varovanju arhitekturnih spomenikov neločljivo povezuje z vsemi oblikami zakonskega, planskega ali izvedbenega odločanja o urejanju prostora in o gradnji v njem (členi 9 - 17). V vseh delih priporočil se poudarja tudi skrb, da ne bi z ločeno dejavnostjo varovanja posamičnih kulturnih spomenikov na eni strani in načrtovanjem izrabe celotnega prostora na drugi strani uničili zgodovinsko značilnih območij in ambientov spomenikov oziroma da spomeniki preprosto ne bi propadli, ker se zanje ne načrtuje ustrezne vloge v prihodnosti in v povezavi s celotnim okoljem.

Kljub temu da je od "listine" preteklo že dobro desetletje, pa moramo ugotoviti, da je sicer v prvem obdobju po njej res prišlo do nekaterih spodbud, da pa smo še vedno daleč od spoznanja, na kako daljnosežne posledice je opozorila. Grobo bi lahko ocenili, da pri nas najbrž večina prostorskih načrtovalcev in konservatorjev listine nikdar ni niti upoštevala niti prebrala in da so tudi strokovna opozorila o problemu po letu 1988 vse bolj usihala (glej op. 1!). Nasprotno je v naprednejših in predvsem bolj odprtih deželah po Evropi iz tega nastalo kar celo novo gibanje, ki se danes oblikuje v enega od osnovnih pobudnikov za varovanje kulturne dediščine.

Zgoraj omenjena priporočila v knjigi Obnova in varstvo so pri nas v krogih konservatorjev in prostorskih načrtovalcev ostala le moralna priporočila, saj zaradi splošnega nepoznavanja problema nove ideje ni bilo mogoče predstaviti kot dovolj podprte. Zato je tudi razmišljanje o vsebinskih in prostorskih povezavah kulturne dediščine v začetku osemdesetih let ostalo premalo poudarjeno.

Ugotovitev, da pri predstavitvi kulturne dediščine ni mogoče uporabljati le seznamov posameznih spomenikov, ampak da so ti neločljivo povezani s povsem določenim, prostorom in hkraten poskus njihovega prikaza v celotnem slovenskem prostoru, je ostala neizrabljena.⁷ Čeprav je bilo upravičeno domnevati, da so ti prostorski prikazi izjemno pomembni za načrtovanje gradenj vseh vrst, je bila v praksi še vedno uporabljana metoda parcialnega določevanja pripadnosti posameznih spomenikov, pa naj so bili ti posamezne stavbe, naselja ali deli krajine - in tako je še danes.

Tudi mnogi praktični in teoretični dokazi o potrebnosti neposrednega sodelovanja tudi načrtovalcev prostora in varstvenikov so dosegali le relativne uspehe. "Izdelovanje" spomeniškovarstvenih elaboratov je postalo pač nujnost, nikakor pa ne aktivna oblika sodelovanja v odločanju o prostoru. V letu 1985 je bilo

povsem jasno zapisano, da "področje naselbinske kulture in kulturne krajine strokovno ni ustrezno obdelano, kar naj bi bilo sploh glavni delež spomeniške službe v družbenem in prostorskem planiranju".

Tej kritiki je bila pridružena tudi ugotovitev, da so "kulturni in naravni spomeniki in dediščine le izsek splošnejših vrednot okolja, tako da varstvo posamičnih objektov in ožjih območij ne pomeni dosti, če bomo uničili prostor kot kulturno kategorijo".⁸

Ponovno izrečene misli iz Nairobijske listine in iz Obnove in varstva so dobile v nekaterih primerih vzporedne praktične dokaze. Ob analizi stavbne dediščine v Logatcu⁹ je bilo na primer v uvodnih mislih postavljenih kar nekaj takih trditev, ki so se neposredno navezovale na neločljive povezave med spomeniki in prostorom. Še več, če bi pravilno izrabili ponujeno analizo, bi lahko nastal tudi tu eden izmed vzorčnih primerov varovanja tedaj še ne povsem razvite misli o "arhitekturni krajini" - dodati bi bilo potrebno le tiste povezave s sedanjim in prihodnjim časom, kakršne je predvidevala že Nairobijska listina in kakor so tedaj načrtovali in opravljali prenovu celotne stavbne dediščine že v marsikateri evropski deželi.

Od srede osemdesetih let se je (seveda z zamudo) pričelo tudi na Slovenskem govoriti o pojmu "identitete prostora". Nekaj od teh misli je prišlo z novo modo "postmodernizma" v arhitekturi, nekaj je po dolgem dokazovanju o obstoju te vrednote začelo prodirati tudi v ozke konservatorske strokovne kroge. Velike težave so nastale ob različnih merilih, kaj naj identiteta sploh pomeni: če je z umetnostno zgodovinskega stališča bila identiteta le seštevek vrednot, ki jih je ta stroka raziskovala, je bilo s stališča etnologa že dodanih mnogo pojmov sociološkega ali kulturološkega značaja, s stališča arhitekta pa so bila to predvsem razmerja v prostoru, ki so mu ne le spomeniki, ampak tudi vsi ostali posegi ustvarjali določeno vrednostno stopnjo razpoznavnosti.

Če večini pojem identitete preprosto ni bil razumljiv, je bil še manj razumljiv pojem "kontinuitete identitete". To pa je - čeprav morda z drugačnim nazivom - osnovna misel varovanja prostorske dediščine, kot jo je začrtala Nairobijska listina, in je danes resnična osnovna naloga spomeniškega varstva.

Zato so se morale tudi v konservatorski teoriji pojaviti nove sestavine in nove vrednote. V letu 1987 so nastajali poskusi, da bi izoblikovali poleg že znanih prvin ocene spomeniške dediščine še nove: lega v pokrajini, različne stopnje pomenov v prostoru¹⁰ itd. Še vedno pa je prevladoval seštevek drobnih sestavin, ki jih ni bilo mogoče ocenjevati s stališča prostorske pripadnosti ali celo s stališča vloge spomenikov kot nosilcev prostorskih kvalitete. Manjkalo je prostor sam, zato avtorica gornjih predlogov v istem zborniku leta 1987 dodaja še pojem "območja", ki jih seveda v skladu s tedanjo zakonodajo poimenuje tako kot posledico zakona o urejanju prostora.¹¹ Zaradi vedno bolj očitnega pritiska na ponovno razmejevanje med "pravim" spomeniškim varstvom (ki naj bi se ukvarjalo res le s spomeniki kot takimi) in vedno bolj agresivnim prostorskim načrtovanjem, so bila predlagana "območja" rezervirana le za grajske parke, arheološka najdišča ipd. S tem se je začela izgubljati sled za zgoraj omenjeno "kontinuiteto identitete" stavbne dediščine kot celote in posamičnih spomenikov kot nosilcev prostorskih vrednot.

Morda zadnji med poskusi, da bi uveljavili pomen prostorske dediščine kot nadgradnje varovanja posamičnih spomenikov, je bila izdelava prostorskega prikaza "zasnove varstva naravne in kulturne dediščine" za Dolgoročni plan SR Slovenije 1988.¹² V razlagi njenega nastanka in v ciljeh posebej izstopa zaključna ugotovitev, da je to predvsem izhodišče za "pametno" odločanje o usodi celotnega razvoja in v tem okviru še posebej krhkih utemeljitvah ohranitve vsakega spomenika posebej. Tudi ugotovitev, da je mogoče spomeniško dediščino združevati v skupno obravnavo v prostoru, je že močno blizu pojmu prostorske dediščine. Tokrat je prvič namesto točkasto označenih najpomembnejših spomenikov za

Slovenijo predstavljen poskus vplivov teh spomenikov na okolje in na kvaliteto življenja. Vendar s tako določenimi lastnostmi še vedno ni bilo mogoče niti strokovno niti upravno povezati vrednote v celoto, ki bi zaradi svoje izjemnosti ali vsaj značilnosti uveljavila pogoje za poseben odnos in za prednostno vlogo. Še vedno na primer ni bilo mogoče v neposredni bližini najbolj kvalitetnih spomenikov preprečiti grobih posegov v prostor (lokacije avtocest, daljnovodov). Še vedno ni bilo mogoče v tistih delih slovenskih pokrajin, ki jih je stavbna dediščina in spomeniki znotraj nje tako močno zaznamovala, da so postali pravi simboli slovenske dežele, uveljaviti posebnega odnosa v načrtovanju življenja (specifičen razvoj kmetijstva, turizma, bivanja itd.). Prav tako ni bilo mogoče zagotoviti, da na prvi pogled manj pomembne dele stavbne dediščine strogo čuvamo kot nosilce identitete prostora, spomenike pa kot avtentične vzorce in kriterije kvalitete povsem določenih in visoko vrednih prostorskih enot - namesto da jih prepuščamo grobim enostransko ekonomskim presojam o njihovi preživelosti in nujnosti nadomestitve z novimi stavbami ali pa pretiranemu avtorskemu dopolnjevanju, ker da so premalo privlačni.

V zadnjih nekaj letih je na Slovenskem razumevanje vrednosti prostorske dediščine vsaj na teoretičnem nivoju močno upadlo, kar kažejo na začetku upoštevane analize dejavnosti spomeniškega varstva. Bodisi neustrezna zakonodaja bodisi neprimerna struktura sodelujočih sta ohromili možnost vzporednega razvoja zahodnoevropskim tendencam. Te pa so postajale vse bolj obvezujoče prav v smeri varovanja prostorske dediščine in v smeri aktivnega povezovanja strogo spomeniških dejavnosti in načrtovanja razvoja celotnega prostora v skupne napore o gradnji boljšega življenjskega okolja za bodočnost. Ob tem lahko le ugotovimo, da je zadnji čas, da se vključimo v nove tokove in ponovno povežemo v enotne cilje, da vzpostavimo nova razmerja vrednot, ki dajejo kulturni dediščini tudi nove možnosti in naloge in da ponovno poskusimo preseči ozke poglede in samozadostno zapiranje posameznih strok - predvsem konservatorske, arhitekturne, urbanistične...

3. Novi pojmi prostorske in naselbinske dediščine ter arhitekturne krajine

Enako kot za pojav pojma prostorske dediščine moramo tudi za izoblikovanje dejanskih nalog, teorij in metod varovanja te dediščine na začetku postaviti enega od mednarodnih dogovorov. To je tako imenovano "Priporočilo o zaščiti in prenovi ruralne arhitekturne dediščine" Sveta Evrope iz leta 1985 (listina iz Granade), ki doslej v našem prostoru še ni bila predstavljena. Na prvi pogled povsem v praktično uporabo usmerjeno priporočilo v resnici pomeni temeljni preobrat prav za naloge varovanja splošne stavbne dediščine oziroma arhitekturnih spomenikov kot njenih sestavnih delov. Zato je Svet Evrope v začetku leta 1991 imenoval tudi posebno strokovno telo, ki naj razvije metode varovanja prostorske dediščine in naj jih nadgradi dosegljivim metodam varovanja spomenikov, hkrati pa tudi poveže z dotlej samostojnim planiranjem izgradnje celotnega prostora (Group of specialists on Heritage landscapes and sites).¹³

Če povzamemo le nekatere ključne misli listine iz Granade, ugotovimo, da gre v resnici za povsem nove razsežnosti in vloge varovanja stavbne dediščine. Osnovni vzrok za tako usmeritev izhaja iz ugotovitve, da pomeni ruralni prostor ne le eno najbolj izvirnih sestavin Evrope, ampak hkrati tudi poglobilni dejavnik lokalnega razvoja - po drugi strani pa je prav ta prostor zaradi menjajočih se oblik kmetovanja in socialnih sprememb med najbolj ogroženimi.

Varovanje "kolektivnega spomina Evrope", kakor se pojmuje prostorska dediščina, naj v ruralnem prostoru upošteva tako specifične dosežke in spomenike kot tudi

geografsko značilne tipološke sestavine stavbne dediščine - ti pa naj se vgradijo v varstveno in razvojno politiko. Da bi to dosegli, listina ne priporoča le cele vrste pravih varstvenih in konservatorskih dejavnosti, temveč tudi prenovo najbolj skromnih stavb, če le-te sooblikujejo identiteto prostora. Iz istega razloga priporoča tudi promocijo take sodobne lokalne arhitekture, ki je utemeljena na izkušnjah in duhu tradicionalne stavbne dediščine. Med pomembnimi priporočili so še najrazličnejše oblike stimulacije - od finančnih do strokovnih - in različne oblike predstavitve problema, vzgoje prebivalstva, strokovnjakov, oblasti.

Poglabljena razčlenitev take odločitve ministrov Evropske skupnosti nas seveda pripelje do sklepa, da je bilo to pričakovano nadaljevanje nairobijskega dogovora in delno spontanega razvoja ocene, da je prenova celotne stavbne dediščine, vključno s spomeniki eden od temeljnih ciljev celovitega gospodarjenja s prostorom. Zato lahko z veseljem ugotovimo, da tako kot tokrat, doslej še ni bilo bolj ugodnih pogojev za varovanje celovite kulturne dediščine oziroma njenega najširšega segmenta - stavbne dediščine. Zanimivo je, da so tudi zunaj politične evropske skupnosti začele nastajati podobne zamisli, čeprav zaradi posebnih pogojev še zdaleč ne tako poglobljene - v mislih imam skupnost mediteranskih držav ali našo ožjo skupnost Alpe-Jadran.

Skupina strokovnjakov pri Evropski skupnosti si je zadala poseben načrt dela, v katerem bo do leta 1993 pripravila vse potrebne sestavine, da jih bo mogoče sprejeti kot temeljno obveznost. Ker povezuje na eni strani konservatorsko stroko, na drugi pa planerje, finančnike, politike in druge, so njena dognanja sicer strogo vezana na resnične vrednote, hkrati pa tem vrednotam daje možnost (in nujnost!) posebnega statusa tudi zunaj ozko kulturnih ocen. Ob tem je značilno, da je mnogokrat izražena misel, da za spomenik ne bi smela biti odločujoča (tudi...) njegova gospodarska upravičenost; tokrat je to postavljeno na glavo: prav od kvalitete varovane kulturne dediščine naj bi bila odvisna gospodarska uspešnost posameznih okolij! In v teh kvalitetah so avtentičnost, ohranjenost, originalnost, celovita identiteta in kontinuiteta identitete prostora najvišje ovrednoteni.

Osnovni problemi, s katerimi se je bilo potrebno spoprijeti (v letu 1991), so bili definicija, identifikacija, oblike varstva in vloga prostorske dediščine. Že določitev pojma (v angleščini: "heritage landscape and sites", v francoščini: "sites et environnements culturels") je pomenila posebno težavo, saj je bilo takoj ugotovljeno, da so si v osnovi sicer enaki pomeni v stvarnosti precej različni. Največje razlike izhajajo iz specifičnosti kulturno geografskih regij in to na najširšem makro nivoju (mediteranska za razliko od alpske ipd.) pa vse do lokalnih regionalnih posebnosti (npr.: bohinjski kot za razliko od blejske okolice, belokranjsko območje za razliko od dolenskega-novomeškega itd.).

Zato izrazov ni mogoče neposredno prevesti, saj imamo angleškemu izrazu "heritage landscape" preveč podoben pojem "kulturne krajine", ki pa nikakor ne odgovarja pomenu prostora, v katerem ima najmočnejši vpliv prav celotna hierarhija stavbne dediščine in ne agrarne panoge ali raba prostora, kot naj bi to veljalo pri nas za "kulturno krajino".¹⁴ Obenem mora povezava med pomenom zgodovinskega naselja ("historical site") in za prostor značilnega naselja ("heritage landscape site"), kakor je predlagala komisija pri Svetu Evrope, pri nas dovoljevati ločitev in povezavo med znanim in zaščitenim urbanim/ruralnim naseljem ter doslej neznano vlogo naselja, ki določa identiteto prostora.

Dodatno h gornjim povsem kulturno zgodovinskim in likovnim ocenam je seveda potrebno dodati še zgoraj omenjeno posebnost povezave z vsebino: dejavnosti so v okvirih prostorske dediščine, zgodovinsko pomembnih naselij in podeželja vezane na širok spekter različnih interesov, ki se spreminjajo še glede na individualni ali naselbinski odnos ali pa na odnos sedanjih in prihodnjih obiskovalcev. Zato je mogoče le na osnovi aktivnih regionalnih ali državnih analiz

določiti resnične kapacitete, specifikko in vrednote posameznih prostorsko varovanih območij, jim omogočiti razvoj in zaščito hkrati ter zagotoviti ustrezno vodenje teh dejavnosti.¹⁵

Vsekakor še danes predstavlja največje težave izločeno obravnavanje spomeniško zaščitenih območij. Celovito načrtovanje in razvoj različnih bolj ali manj pomembnih in zaščitenih območij v okviru dovolj širokega prostora (= regije) šele lahko prepreči podvajanje ali uniformiranje arhitekture in prostora, omogoči dovolj široko zasnovane metode urejanja in posebnost razvoja, kar vse so tiste posebne vrednote, zaradi katerih neko prostorsko celoto želimo zaščititi. Obenem le dovolj široko razumevanje in neposredno vgrajevanje zaščite zavarovanih območij v regionalen razvoj omogoča aktivno simbiozo socialnega razvoja (vsebine), gospodarstva in infrastrukture (promet, energetika itd.) celotnega okolja in zato tudi aktivno vlogo zavarovanih območij prostorske dediščine, najkvalitetnejših zaščitenih naselbin in arhitekturnih spomenikov.

Če torej poskusimo podati definicijo območij prostorske dediščine, bi bila ta naslednja:

Prostorska dediščina so topografsko definirana območja, v katerih je posebej razpoznavno kvalitetno sožitje med naravnimi danostmi in grajeno dediščino, v katerih so posamezne sestavine vgrajene s fizičnimi ali duhovnimi vezmi, kot celota pa je izjemnih zgodovinskih, arheoloških, pokrajinskih, umetnostnih, kulturnih, znanstvenih, socialnih in/ali tehnoloških vrednot, ki določajo:

1. dokumentiran obstoj takih razmerij med glavnimi vrednotami - v tem primeru gre za območje prostorske dediščine.
2. značilnosti, posebnosti takih razmerij vsaj ene od navedenih vrednot - v tem primeru gre za naselje, ambient, posebno kvaliteto, kar pomeni osnovno enoto prostorske dediščine.

Zadnja definicija vsebuje zelo pomembna izhodišča za določanje obsega, vrednosti in medsebojnih razmerij območij prostorske dediščine:

- osnovno izhodišče je v celovitem prepletu vseh ustvarjenih danosti, naravnih in antropogenih;

- posamezne prostorske enote je mogoče prepoznati (jih identificirati) in so zato lahko vsaka za sebe določene z lastno identiteto,

- tako ovrednotene enote so določljive tudi topografsko in jih je mogoče zaokrožiti v vseh velikostih od skupine stavb preko naselij do več hektarjev obsegajočih kompleksov (ambientov, teritorijev)

- hiterarhijo določenih (ali določljivih) enot prostorske dediščine lahko uporabimo za določanje območij prostorske dediščine kot posamične ali v skupinah (združene v regije); take enote so lahko opredeljene kot "zaokrožene" (prim.: arheološke ali zgodovinske prostorske enote) ali kot "odprte" (katerih značilnosti so predvsem v likovnih ali socialnih okvirih).

Vzporedno z določanjem absolutnih vrednosti enot in območij prostorske dediščine je potrebno upoštevati tudi interese, zaradi katerih jih sploh določamo in iz katerih izhajajo možnosti njihovega varstva ali vsaj posebnega statusa.

Kot prvega med interesi moramo upoštevati tistega, ki izvira iz razmerij med različnimi vrednotami in njihovimi vlogami v danem prostoru. Tu seveda takoj lahko nastane problem kratkega stika med posameznimi strokami, ki naj določajo absolutne vrednosti stavbne dediščine različnih vrst (arheološke, umetnostnozgodovinske, etnološke itd.) ali pa nastane neuravnovešeno izločanje (poudarjanje ali zanikanje) posameznih sestavin. Šele če se zavemo celovite prostorske hierarhije namreč lahko določimo posamezne ocene - to pa je vsaj v naši slovenski spomeniški praksi včasih resnično težko.

Drugi interes je vezan na vsako skupino posebej; znotraj nje se kažejo različno ocenjene vrednosti iste kategorije arhitektur, ki pa bi morale biti usmerjene hkrati

tudi na razmerje do celotne prostorske hierarhije in ne le na samo sebe.

V tretjo skupino interesov, zaradi katerih varujemo prostorsko dediščino kot celoto, uvrščamo specifične vsebinske (ali morda celo funkcionalne) medsebojne vplive posameznih delov prostorske dediščine, vezane na celoto fizično ali duhovno - v zadnje moramo vsekakor vključevati tudi ljudsko izročilo, folklorne sestavine ipd.

Pri gornjih navedbah je seveda potrebno razumeti, da gre skoraj v celoti le za arhitekturno (stavbno) dediščino kot nosilca identitete območij prostorske dediščine. Na to opozarja tudi konvencija iz Granade. Nekatera območja prostorske dediščine imajo sicer lahko relativno malo te grajene dediščine, vendar imajo zaradi prostorske identitete kljub temu visoko kulturno vrednost (primer: deli Bohinja).

4. Predlog arhitekturnih krajin na Slovenskem

V Sloveniji je prostorsko zaščitene le nekaj tistih območij, ki imajo pretežno ali izključno težo v ohranjeni in kvalitetni naravni dediščini. Poskusi, da bi aktivno oblikovali krajinske parke (Trebče, razširjeni del Triglavskega parka z naselji) ali da bi zavarovali vsaj nekatere širše ambiente (primeri grajskih ambientov) so bili dokaj neuspešni, saj celo znotraj mestnih območij, ki so praviloma v celoti umetno zgrajena in kot taka tudi zaščitena ali vsaj predlagana za zaščito, ni bilo mogoče uspešno preprečevati stihijske in do hierarhije spomeniške dediščine agresivne gradnje.

Še bolj je značilen povsem brezbrizen odnos do tistega širšega prostora, ki uokvirja ali povezuje najpomembnejše prostorske enote v večja območja - krajinske ali regionalne celote. Priporočilo, ki smo ga zgoraj povzeli iz granadske listine, da naj se v območjih z ohranjeno značilno identiteto ohrani čim več originalne substance stavbne dediščine vseh nivojev in da naj se gradi nova arhitektura, ki bo v ustreznem odnosu do te identitete, je pri nas v praksi znano le kot splošno tarnanje nad izgubo značilne slovenske pokrajine, njenih vasi, domačij, kozolcev.

Prav nič ali skoraj nič pa ni bilo doslej mogoče doseči s predlogi, da bi na kakršenkoli način zavarovali izgubo identitete z ustreznimi gradnjami, ki bi nadomestile uniformiranost tipskih stavb ali prostorsko požrešnost podivjanega urbanizma in črnih gradenj. Nekdanji urbanistični redi, sedanji prostorsko ureditveni pogoji in podobno so le formalno zagotavljali neke vrste nadzor, ki pa je bil na koncu vedno znova odvisen od odredbodajalca - ta pa ali "ni imel časa" ali pa ni bil usposobljen za tako delo. Spomeniška služba je v teh primerih lahko dajala le mnenja in če pogledamo sedemdeseta leta (glej op. 1!), je bila kar preveč zaposlena z oceno lokacijskih pogojev, da bi se lahko posvečala resničnemu varovanju spomenikov, kaj šele identiteti prostora, do katere morda tudi sama po sebi še ni imela izdelanega odnosa.

V sedanjih razmerah je postalo očitno, da je potrebno storiti povsem nov korak, ki bi v spomeniški službi, še bolj pa v tistih okvirih, ki danes dejansko odločajo o prostoru, zagotovil ustrezen odnos do varovanja prostora kot celovite vrednote. Preveč enostransko razumevanje "čistega" ekološkega pristopa bi lahko hkrati uničilo mnoge sestavine naše kulturne dediščine, preveč administrativno ozki varstveni odloki pa bi le še bolj poglobili že tako prevelik odpor proti vsemu, kar določa "kategorija spomeniško zavarovane stavbne dediščine".

Istočasno sta se pojavili dve težnji. V delu spomeniške službe je nastal očiten premik pred nekako petimi leti. Dotlej še močno v prostor usmerjena dejavnost je bila čedalje bolj osredotočena na posamične spomenike, obenem pa je bilo kot kaže tudi vedno manj neposrednih povezav med izdelovalci prostorskih odločitev

in spomeniško službo, če ni šlo za strogo zaščitene ambiente, naselja ali stavbe. Na drugi strani so se v javnosti in tudi v okviru služb, ki so se ukvarjale s prostorom, vedno močneje uveljavljale kritike na neustrezne odločitve in na nestrokovnost dela.¹⁶ Posebej v zadnjem času pa so glasne tudi pripombe, da ne sledimo tendencam Evrope, ki se je že preusmerila od izgradnje industrijskih mest k poindustrijski gradnji kvalitetnega ter ekološko in kulturno visoko vrednega bivalnega okolja.

Ko smo to dvojico povezali, smo dobili nalogo, za katero mislimo, da je ena tistih, s katero se bomo v prihodnosti ukvarjali kot s prioriteto. Še več - osebno celo mislim, da bo to v prihodnje temeljno izhodišče tudi za ohranjanje arhitekturne dediščine v celoti in v njenih posameznih sestavinah.¹⁷

Podobno kot so to zahtevali evropski ministri, moramo tudi pri nas arhitekturno dediščino vgraditi kot celoto v prostor, v katerem in zaradi katerega je tudi nastala. Dogovoriti se moramo za cilje in metode dela, v okviru katerih bo gornja misel postala izhodišče ne le za kulturno osveščene posameznike, ampak tudi za praktično reševanje kulturne dediščine v okviru gradnje boljšega bivalnega okolja. Ob spremembah družbenih odnosov, vzpostavljanju novih vrednostnih meril in ob oblikovanju novih dogovorov (zakonov) je taka naloga lahko postala imperativ, čeprav tudi tokrat ni bilo mogoče povsem uskladiti interesov.

Najprej je bilo potrebno dobiti bitko za uveljavitev prenove kot enega od temeljnih ciljev pri posegih v prostor. Tudi to je bilo mogoče edinole s poglobljenim poznavanjem tujih rešitev in s posebnimi dolgotrajnimi in širokimi raziskavami o specifični prenovi v našem prostoru.¹⁸ Vendar je bil to šele del osnovne zamisli, da moramo na vsak način preseči ozkost v pogledih na pojem dediščine in jo dejansko povezati s prostorom, kot so to napovedovali in zahtevali že nekateri med nami pred skoraj 10 leti in kot to postaja nujnost v celotnem evropskem prostoru. Graditi je bilo potrebno na splošni kritiki neustrezne izrabe in preobrazbe celotnega slovenskega prostora, v tem okviru pa predstaviti spomeniško pomembno dediščino kot merilo za vrednote.

Že več kot dobro desetletje zbirana dokumentacija o celoviti stavbni dediščini slovenskega prostora (ne le o izbranih spomenikih), ki je nastajala v okviru dolgoletne raziskovalne naloge in je shranjena v okviru planotečnega arhiva na šoli za arhitekturo FAGG,¹⁹ je omogočila nove predloge. Ugotovljeno je bilo, da je dosedanja prostorska delitev v regionalne skupine stavbne dediščine, ki jih predstavljajo le "kmečke" stavbe (hišni tipi), preozka, da bi jo še lahko uveljavljali kot resnično vrednoto - ostala je le še zgodovinska in simbolna. Isto izhodišče zahteva tudi teorija prostorske dediščine v ostali Evropi.

Ko smo začeli ugotavljati, katere so tiste vrednote, ki so že v preteklosti, pa tudi še danes opredeljujejo razpoznavnost in identiteto "prostorskega zgodovinskega spomina", ki naj bi bil mozaični del v celotni podobi slovenskega in evropskega prostora, smo podobno, kot je bilo že omenjeno, v to vgradili vse vrste spomenikov in stavbne dediščine. Obenem smo dodali naslednjo ugotovitev:²⁰

-Opredelitev posebne vrednosti stilne arhitekture naj bi bila v tem, da je to stavbarstvo s posebej poudarjenimi stilnimi znamenji; ljudska arhitektura bi v primerjavi z njo morala imeti oznako stavbarstva, ki določa regionalne značilnosti in pokrajinsko (=prostorsko) identiteto. Če so torej posebne arhitekture v prostoru lahko dominante ali pomembni vzori oziroma merila v nekem okolju, je ljudska arhitektura tista, ki te posebne vrednosti spreminja v splošne značilnosti, obenem pa ustvarja identiteto prostora in pokrajine ter ne nazadnje tudi merila relativnih vrednosti stilne arhitekture glede na njeno regionalno ali prostorsko pripadnost.

V tako izoblikovanem okviru je bilo potrebno drugače od dosedanje prakse

določiti tudi pojem "ljudske arhitekture" (ki naj bi ga zato tudi ne uporabljali v dani nalogi), saj se je in se še vedno ta opredelitev razlaga iz močno različnih izhodišč. Sama pripadnost kmečkemu sloju, kar je sicer najpogostejša definicija, bi bila opravičljiva le pod pogojem, da je prav kmečko stavbarstvo podeželja tisto, ki je in ki še vedno edino določa krajinsko razpoznavnost (ne le simbol!). V današnjem pomenu je seveda kmečko stavbarstvo lahko le del tradicije ali pa bi ga morali določati z resnično pripadnostjo sicer že močno manjšinskemu kmečkemu sloju podeželskega prebivalstva. Tudi podeželsko stavbarstvo ni ustrezna oznaka, čeprav to v resnici določa pokrajinsko tipologijo, česar seveda mestna arhitektura ne zmore, saj je v resnici močno introvertirana. Zadnja splošna oznaka, ki bi jo lahko dali ljudski arhitekturi, je pripadnost večini, česar niti za preteklost niti za sedanost ne bi smeli razumeti kot negativno oceno, saj trdimo, da je prav to stavbarstvo vedno določalo splošna merila vrednot arhitekturne kulturne krajine.

Opredelitev pojma ljudske arhitekture v okviru iskanja vrednot prostorske dediščine torej danes ni več le pripadnost določenemu sloju, ampak iz tradicije izhajajoče posebno mesto tistega dela stavbarstva, ki brez močno izstopajočih (avtorskih ali estetskih) rešitev ustvarja regionalne značilnosti ter arhitekturno krajino. V odnosu do izjemnih arhitekturnih dosežkov ali izločenih spomenikov arhitekture je njena vrednost v pogojevanju meril, ambientov in splošnih razmerij v razpoznavnem prostoru kot tudi v soustvarjanju interesov za njihovo ohranitev.

Na podoben način je bila opredeljena vloga naselbinske dediščine, ki je poleg svojih notranjih vrednot dobila še posebne ocene v svojih razmerjih do širšega prostora. Tudi tu je bilopotrebno odvreči toge delitve na posamične tipe naselbin ali na razlikovanje med bolj ali manj upravno pomembnimi naselji. Najvišjo vrednost so dobila tista naselja, ki so ohranila ali morda celo ponovno ustvarila svojo kreativno vlogo v oblikovanju razpoznavne identitete posameznih območij. Izključno zgodovinsko ali pretežno geografsko pogojene tipologije so bile lahko le v pomoč pri dokazovanju njihove nekdanje ali sedanje nosilne vloge v nastajanju socialnih, ekonomskih ali morda celo arhitekturnovzorčnih meril.

Šele s tako očiščenimi nekdanjimi in z novimi kriteriji vrednotenja vloge stavbne dediščine v oblikovanju krajinske identitete je bilo mogoče razpoznati današnje stanje slovenskega prostora in ugotoviti, kakšne so njegove dejanske, ne samo zgodovinsko ali simbolno ohranjene karakteristike. Celoten prostor je bilo mogoče razčleniti v geografsko, kulturno zgodovinsko, socialno, gospodarsko, predvsem pa arhitekturno bolj ali manj zaokrožene enote, ki smo jih prav zaradi njihove nosilne sestavine (arhitekture) poimenovali "arhitekturne krajine".

Za razliko od že znanih "kulturnih krajin" je "arhitekturna krajina" tista prostorska enota, v kateri je zaradi specifičnih geografskih, kulturnozgodovinskih, upravnih, socialnoekonomskih, gospodarskih in drugih pogojev razvoja, predvsem pa kot posledica zavestne gradnje in ohranjanja značilnosti bivalnega okolja mogoče razpoznati enotna merila vseh vrst gradenj, ki so in ki še aktivno soustvarjajo identiteto prostora.

Pod pojmom "gradnje" razumemo vse stavbarstvo od posameznih stavb in njihovih značilnih sestavin, vse vrste naselij z njihovimi razpoznavnimi značilnostmi in vsebinami, do tistih posebnih stavb, ki v pokrajini kot dominante ali posebnosti ustvarjajo specifična merila identitete prostora.

Ker na identiteto arhitekturnih krajin vplivajo predvsem arhitekture, ki so neposredno vezane na celoten prostor (naravni in izoblikovani), so za razpoznavnost slovenskih arhitekturnih krajin odločujoče predvsem značilnosti nemestne arhitekture. Mesta se znotraj sistema uveljavljajo kot nosilci pobud ali izvori vzorov.

Arhitekture zunaj mest so bile v preteklosti edini nosilci identitete prostora. V času izključnega favoriziranja mestnega prostora (tudi stilnih spomenikov - sredina in druga polovica 20. stoletja) so bile stavbe zunaj mestnih območij zapostavljene, neorganizirano grajene brez skupnih meril in so zato negativno vplivale tako na prostor kot na pomen posamičnih arhitekturnih spomenikov. V prihodnje morajo ponovno dobiti ustrezno vlogo, saj je osnovni cilj smotrna in kvalitetna raba in varovanje razpoložljivega prostora ter človekovih dosežkov v celoti in ne le njihovih izločenih delov.

Arhitekturna krajina bo morala zato postati eno od temeljnih meril za podobo celotnega bivalnega okolja. V različni stopnji kvalitete posameznih arhitekturnih krajin so izražene posebne možnosti za realno varstvo spomenikov arhitekture, stavbne in naravne dediščine, za ustrezen dogovor o posegih v prostor oziroma za njegovo najbolj kvalitetno varstvo. Arhitekturna krajina je osrednja kategorija prostorske dediščine.

Današnja razdelitev slovenskega prostora na arhitekturne krajine (74 osnovnih in 4 specifični segmenti ter 4 izločene, skoraj neposeljene enote) zaradi prepletenosti vplivov in vzrokov njihovega nastanka ni vezana niti na geografske niti na politične meje, ampak na objektivno analizo stanja in na posebne, nemerljive pomene pripadnosti, ki so še vedno uveljavljene v razpoznavanju slovenskega prostora (simbolne, semantične, kulturnozgodovinske ipd.).

Čeprav so meje opazne, niso vselej strogo določljive: med posameznimi krajinami so zato označene večje ali manjše stopnje prehodnosti. To pomeni, da se nekateri deli arhitekturne hierarhične tipike pojavljajo tudi v sosednjih arhitekturnih krajinah, čeprav ne kot osnovne značilnosti.

Predvsem zaradi zgodovinsko upravnih pogojev, zaradi geografskih značilnosti pa tudi zaradi velikih sprememb v današnjem času so arhitekturne krajine med seboj povezane v večje razpoznavne ali delujoče enote: arhitekturne regije. Te niso zaokrožene z namenom podrobnega ali zgodovinsko pogojenega določanja sestavin identitete arhitekturne ali naselbinskega oblikovanja. Predstavljajo tista širša območja, v okviru katerih je v preteklosti nastalo, se do danes ohranilo ali pa je še v nastajanju nekaj značilnih splošnih lastnosti in povezav. Najpogostejši vzrok je v tem, da je bila ali je regija še danes naslonjena na enega od osrednjih centrov uprave, gospodarstva ali izvora arhitekturnih vzorov.

Celotni slovenski prostor je danes mogoče razdeliti na 14 arhitekturnih regij, ki enako kot arhitekturne krajine ne sledijo niti zgolj politično upravnim niti zgolj geografskim celotam niti danes le še zgodovinsko utemeljeni pojavnosti kmečkih hišnih tipov. Starejše regionalne razdelitve, ki jim lahko sledimo vse od Valvasorja dalje, so bile utemeljene šele v začetku 20. stoletja z etnografskimi in geografskimi merili. Kljub na novo opredeljenim merilom in izhodiščem so mnoge nekdanje značilne meje še vedno razpoznavne.

Vurnikova groba delitev celotnega vzhodnoalpskega prostora na velika območja hišnih tipov²¹ in Melikova podobna opredelitev območij značilnih kmečkih naselij ali hišnih tipov²² (obe v dvajsetih in tridesetih letih) sta bili sicer povsem pravilno utemeljeni v svojem cilju, a sta bili kasneje vse prevečkrat napačno povzeti.

Res je, da anonimna arhitektura predstavlja nosilca identitete prostora. Vendar to niso le kmečke hiše (danes še posebej ne več!), ampak celotna hierarhična lestvica ustvarjene stavbne dediščine od preprostega znamenja na polju ali kozolca preko domačij (in v njihovem okviru tudi "hiš") do naselbinskih oblik, cerkva, gradov ali drugih izjemnih starih in novih arhitektur, ki kakorkoli soustvarjajo kvalitetno podobo prostora. Izločevanje kmečkih hiš kot edinih nosilcev te identitete pa nikakor ne more predstavljati niti prostorskih niti arhitekturnih značilnosti v nekem okolju.²³

Poleg primerjave ugotovljenih arhitekturnih regij z relativno sodobnimi zgoraj omenjenimi opredelitvami tovrstne razdelitve Slovenije na krajinske enote, v katerih naj bi bila temeljna značilnost njena arhitekturna podoba, so odločujoče tudi vzporednice z drugimi izhodišči. V prvi vrsti so na to prav gotovo vplivali zgodovinski upravni in ekonomski pogoji.

Izhodišče je začelo nastajati že v srednjem veku in karta fevdalne razdrobljenosti slovenskega ozemlja²⁴ se do določene natančnosti že pokriva z današnjimi razmejitvami na eni strani arhitekturnih krajin, na drugi regij. Pomemben podatek iz tega časa so tudi smeri vplivov, ki utemeljujejo obenem tudi večjo ali manjšo povezanost med posameznimi deli prostora (krajini ali regijami) in s tem tudi povezanost med značilnostmi arhitekture kot nosilca skupnih lastnosti.

Še bolj kot razdrobljenost slovenskega ozemlja v srednjem veku, ki je eno od najpomembnejših izhodišč za razvoj specifično slovenske mnogovrstnosti, so bile močno začrtane upravne meje kasnejših slovenskih dežel, ki so neposredno vplivale na združevanje krajin v regije.²⁵ V 18. in v 19. stoletju so znotraj teh dežel veljali posebni zakoni gradnje, ki so dokončno oblikovali večja območja - čeprav jih v resnici niso mogli nikdar zajeti v uniformirano podobo. Tudi upravne razdelitve novejšega časa (nekdanji srezi, okraji, katastrske občine ipd.) ali pa zelo stara merila razdelitve cerkvenih pristojnosti na prafare in fare so v upravnih merilih skušale zaokroževati arhitekturno podobo prostora v celote, ki jih je bilo mogoče obvladovati.

Da je bil rezultat vendarle povsod vsaj relativno neodvisen od spreminjajočih se upravno političnih meja, morda najbolje dokazuje primerjava z zemljevidom narečij na Slovenskem.²⁶ Ta del kulture je bil prav gotovo še najmanj odvisen od upravnih meja in je bil zato morda tudi najbolj vztrajen. Karta narečij na Slovenskem se s karto arhitekturnih krajin oziroma regij prekriva v skoraj izjemnih podrobnostih. Razlog je v skupnem izhodišču, ki opredeljuje arhitekturno krajino ali regijo kot določljiv prostor s skupnimi značilnostmi celovitega segmenta stavbne dediščine, ki se v posebnostih razlikuje od splošnih zakonitosti, enako kot se jezikovne posebnosti narečij razlikujejo od umetnega knjižnega jezika in so določljive v realnem prostoru.

Tako razumljene zakonitosti nastajanja arhitekturnih krajin je potrebno razumeti še v njihovih razvojnih zakonitostih. Osnovno izhodišče pomeni ugotovitev, da je razvoj arhitekture vedno odvisen od različnih stopenj navezovanja na izvore idej in na posredovane vzore; stopnja razvitosti teh povezav pa ustvarja večje ali manjše sorodnosti med sicer avtonomno nastajajočimi celovitimi stavbnimi hierarhijami posameznih arhitekturnih krajin. Razvojno je že zemljevid srednjeveških povezav pokazal, kako odprte ali medsebojno ločene so bile posamezne tedaj nastajajoče regije, po istih poteh pa so se širili tudi splošni vplivi na stavbarstvo. Meje med osrednjimi slovenskimi predeli in primorskim ali na drugi strani panonskim delom so hkrati najbolj vidne ločnice.

Posredovanje stavbnih vzorov ali celo nadzor nad gradnjo je poleg upoštevanja upravnih smeri teklo predvsem preko bolj ali manj razvitih centrov: mest in trgov. Podrobno proučevanje je privedlo do zaključka, da je bilo na tej poti več različnih stopenj. Makroregionalni center je bil (in je še danes!) osnovni vzor in glavni posredovalec splošnih meril arhitekture pa tudi stilnih posebnosti in mode.²⁷ Sedanji (in največkrat tudi nekdanji) taki centri so še vedno nosilci arhitekturnih regionalnih enot.

Naslednji stopnji sta bili vmesni regionalni center in mali regionalni center. Oba sta se izkazala kot središči posameznih arhitekturnih krajin (z nekaterimi izjemami, kjer je krajina nastala brez takega centra). Prvi je krajine še povezoval med seboj, drugi je bil vedno že zaključni člen v verigi. Znotraj arhitekturnih krajin so v posameznih naseljih nastajali vzori za širšo ali ožjo okolico: mali regionalni centri so obvladovali več naselij v delu arhitekturne krajine, pomembna naselja pa le svojo neposredno okolico. Tako hierarhično razdeljena mreža naselij v sloveskem

prostoru se neposredno prekriva tudi z analizo vrednosti teh naselij glede na to, koliko je še ohranjena njihova stavbna dediščina kot merilo oblikovanja naselja in kot izvor ali vsaj merilo za gradnjo ali vrednotenje celotne stavbne hierarhije. Ugotovljeno je bilo, da je nekaj več kot 600 naselij na Slovenskem še doseglo kvaliteto med mikro in makro regionalnim centrom.²⁸ S tem ponovno povežemo vrednote prostorske dediščine in dosedanje kategorije stavbne dediščine oziroma arhitekturnih spomenikov. Obenem v povratni smeri lahko ugotavljamo relativno vrednost spomeniško zaščitene posameznih stavb ali kompleksov kot sestavin prostora in ne le kot izločenih avtonomnih vrednot - tako jih neposredno vključujemo v vsebinsko varovanje prostorskih vrednosti.

Opozoriti je potrebno še na problem meja med arhitekturnimi krajini ali med arhitekturnimi območji. Že omenjena transparentnost (prehajanje določenega dela značilnosti arhitekturne identitete med sosednjimi območji) je nastala zaradi posebnosti mehanizma prenašanja vzorov. Po eni strani so bile to smeri, po katerih so se vzori res le prenašali (primer: vzdolž glavnih prometnic že pred nekaj stoletji), po drugi strani pa so bile vedno tudi smeri, od koder so se vzori le sprejemali in se nato niso več posredovali dalje. Ponekod (največkrat na politično ali geografsko močno zaprtih mejah) je bil tak prenos idej povsem zaprt (na primer med Primorsko in notranjo Slovenijo) in se je arhitekturni razvoj posredoval daleč naokrog - ponovno preko makroregionalnih središč. Zato je ta transparentnost, kakršno je mogoče razbrati danes, kot opozorilo tudi posebej označena; služila pa naj bi boljši organizaciji nadzora nad varovanjem značilnosti slovenskih pokrajin ali razumevanju posebnosti. Primer: nekdanje območje samostojne arhitekturne krajine s središčem v Logatcu je bilo v preteklosti močno naslonjeno na notranjske arhitekturne krajine²⁹ - danes se že skoraj povsem naslanja na ljubljansko območje vplivov.

5. Metodologija določanja in vrednotenja slovenskih arhitekturnih krajin in regij (prostorske dediščine)

Iz zgoraj strnjene razlage pojava in nujnosti uveljavitve novega pojma prostorske dediščine in nanjo navezanih slovenskih arhitekturnih krajin oziroma arhitekturnih območij je izšla osnovna metodologija določanja ter ocenjevanja obravnavanih sestavin prostora.

Vsaka arhitekturna krajina je določena z naslednjimi osnovnimi sestavinami, ki so glede na posebnosti vsake od krajin podrobno razčlenjene:

Značilnosti naselij:

položaj:

- glede na geomorfologijo,
- glede na kulturno krajino,
- glede na komunikacije;

razporeditev:

- glede na velikost in zasnovo,
- glede na prostorske značilnosti,
- glede na doseženo stopnjo izoblikovanosti;

vsebinske posebnosti in oblikovanje:

- glede na vsebino ali izvor,
- glede na parcelacijo,
- glede na posebnosti oblikovanja prostorskih gabaritov;

Značilnosti dominant, arhitekturnih posebnosti:

- vloga v pokrajini,
- razmerje do naselja,
- posebnosti in vrste.

Značilnosti domačij, arhitekturnih kompleksov in stavb - razporeditev stavb in kompleksov (prostorska razmerja 1):

- vrsta kompleksa/domačije (osnovna delitev),
- lega v razmerju do terena,
- dosežena stopnja izoblikovanosti;

velikost razmerja in oblikovanje volumnov (prostorska razmerja 2):

- tlorisne značilnosti,
- višinske značilnosti,
- dosežena stopnja izoblikovanosti;

Značilnosti streh, (oblikovanje 1):

- oblika,
- kritina;

Arhitekturni členi (oblikovanje 2):

- deli stavbe,
- odprtine,
- okrasni členi, elementi;

Posebnosti - specifična pripadnost ali izvor (oblikovanje 3):

- geografska pripadnost,
- socialna pripadnost,
- oblikovne posebnosti.

Osnovne, zgoraj naštetih sestavine določajo tiste specifične lastnosti, ki združujejo arhitekturno oblikovanje v enotno arhitekturno krajino, obenem pa določajo posebnosti identitete, ki je značilna za dejanski in razpoznavni prostor.

Poseben glosar in katalog vzorov posamezne pojme podrobno pojasnjujeta. Izdelana sta morala biti zaradi splošne neuskkljenosti podobnih izrazov v različni strokovni literaturi. Ker različne stroke (geografija, arhitektura, etnologija, umetnostna zgodovina, konservatorstvo) pokrivajo le posamezne dele celovitih in značilnostnih razmerij vsega grajenega v okviru posameznih arhitekturnih krajin in ker vsaka stroka po svoje razlaga definicije, ki so sicer enako poimenovane, ali pa za isti pojem uporablja drug izraz, je bilo potrebno izdelati nov, združevalni glosar. Ta naj bi - kolikor je mogoče - uporabil že znane termine, a jih obenem poenotil in na novo razložil, oziroma priredil za današnjo rabo. Hkrati naj bi s pomočjo usklajenega poimenovanja omogočal primerjalne študije v širšem prostoru (vsi podatki o značilnostih posameznih arhitekturnih krajin so obdelani računalniško in prirejani za medsebojne kompilacije).

Pojmi (vsega skupaj okrog 250) so razdeljeni v posamezne skupine, ki združujejo tiste lastnosti, ki neposredno omogočajo razpoznavnost (identiteto) naselij, arhitektur ali posebnosti za vsako od arhitekturnih krajin. Določajo:

- še ohranjene zgodovinske (v literaturi navajane) značilnosti, kjer so le-te še

ohranile dovolj velik vpliv v prostoru;

- kvalitetne sestavine današnjega stanja identitete arhitekturnih krajin na Slovenskem;
- merila oziroma definicije, s katerimi se preverja ustreznost varovanja obstoječih oziroma vključevanja novih gradenj v celovito podobo in značilnosti poselitve (izoblikovanosti) posameznih delov slovenskega prostora na ravni arhitekturnih krajin.

Izrazi (pojmi) so prevzeti po ustaljeni ali pretežni rabi v slovenski strokovni literaturi. Ker ta ni enotna in ker ponekod uporablja merila fizične, druge pa le merila pomenske vrednosti (podrobna primerjava tega izrazoslovja še ni bila opravljena), je bilo potrebno mnoge med pojmi ponovno ali celo na novo opredeliti (definirati). Zato so nekateri starejši pojmi uporabljeni neposredno, čeprav so svojo nekdanjo veljavo že izgubili. Tako je omogočena tudi ponovna izpeljava iz starejše ali ozko strokovne literature, dodatna pojasnila v glosarju pa opredeljujejo definicije tudi v novih pomenih.

Vse značilnosti posameznih arhitekturnih krajin so predvsem kakovostne oznake - torej ne pomenijo avtomatizma številčno najmočnejšega dela stavbne dediščine, ampak predvsem njeno kvaliteto. Ker istočasno izhajajo iz že poznanih vzorcev in lastnosti (tistih, ki so tudi splošno znani), so kvalitetne značilnosti identitete arhitekturnih krajin hkrati vezane tudi na historične oblike in s tem na celoten kompleks spomeniško zaščitene stavbne dediščine oziroma arhitekturnih spomenikov.

Kataloško dodani (grafično predstavljeni) vzorci so tako le splošni vzorci za razumevanje in niso niti podpovprečni niti najboljši primeri arhitekturnih značilnosti. Tudi tekstualne oznake ne pomenijo edinega obveznega priporočila, temveč omogočajo ustrezno izhodišče bodisi za neposredno izvajanje kontrole meril identitete ali za dogovor o likovnih in drugih merilih pri uvajanju novih gradiv ali oblik, ki bi morala kontinuirano soustvarjati identiteto prostora. S tem zagotovimo tudi prednostne odločitve pri varovanju celotnega spektra stavbne dediščine in znotraj nje posamičnih kulturnih spomenikov z njihovimi ambientalnimi kvalitetami vred.

Arhitekturne krajine imajo seveda tudi na Slovenskem različno stopnjo ohranjenega identitetnega razmerja med grajenimi in naravnimi danostmi: geografske, geomorfološke, kulturnozgodovinske, upravne, gospodarske, socialne, bivalne, ekološke, likovne in semantično arhitekturne vrednosti, katerim so dogovorjene spomeniške vrednosti izhodiščno merilo.

Glede na gornje zahteve je mogoče arhitekturne krajine Slovenije razdeliti v tri vrednostne kategorije - izvzeta so območja izrazitih naravnih vrednot, neposeljeni predeli in ožja mestna območja. Zadnja ustvarjajo nove oblike ("mestno krajino") ločeno od naravnih in širših prostorskih specifik.

1. Kategorija:

Značilnosti:

- ohranjena je večina kvalitetnih razmerij med celotno stavbno dediščino z vsemi vključenimi arhitekturnimi, urbanističnimi in ruralnimi spomeniki in splošno identiteto arhitekturne krajine;
- ohranjena je osnovna identiteta naravne dediščine;
- ohranjena je prostorskim značilnostim in naravnim danostim prilagojena raba prostora in tipika arhitekture;
- ni izrazito motečih stavb ali drugih posegov v prostor, ki bi razvrednotile bistvene dela arhitekturne krajine (dopuščen je obstoj že izvedenih manjših neprimernih posegov).

Cilji varovanja in gospodarjenja:

- varovati kvalitetno vlogo naselij in dominant v prostoru in ne dopuščati preseganja značilnih meril ter arhitekturne hierarhije;
- ohranjati arhitekturno tipiko v vseh najpomembnejših sestavinah in pojavnosti, nove gradnje ne smejo izstopati kot destruktivne sestavine; tipski načrti načeloma ne bi smeli biti dovoljeni;
- izpostaviti potrebo po specifični vsebini: posebne oblike kmetijstva, gozdarstva in drugih vrst izkoriščanja naravnih bogastev, prednost turizmu, poudarek na nemotečih dejavnostih, prepovedati moteče melioracije ali ureditve vodotokov, posebej oblikovati energetske in prometne poti, če so te nujno potrebne;
- poudarjeno varovati kulturne spomenike in spomeniške komplekse ter uvesti varovanje zaščitene arhitekturne krajine.

V najvišjo kategorijo je uvrščenih 7 arhitekturnih krajin, pretežno naslonjenih na gorska območja.

2. Kategorija:

Značilnosti:

- relativno še dobro razpoznavna identiteta arhitekturne krajine, ohranjena večina značilne mreže naselij in prostorskih značilnosti (dominant);
- posamezni deli naravne dediščine še tvorijo pomembne sestavine arhitekturne krajine;
- raba prostora in arhitekturna tipika sta pretežno še usklajeni z naravnim okoljem, neustrezni posegi v prostor še ne prevladujejo;
- arhitekturni kompleksi, netipične stavbe in posamezne negativne dominante še niso do nespoznavnosti deformirale identitete arhitekturne krajine.

Cilji varovanja in gospodarjenja:

- ohranjati vlogo naselbinskih silhuet, tipičnost prostorske razporeditve dominant in posebnosti v pokrajini; merila vgrajevati tudi v usklajeno rast naselij;
- nadzorovati arhitekturno tipiko novogradenj in hierarhična razmerja arhitekture v prostoru;
- ohranjati splošna identiteta razmerja med naravnimi danostmi in posegi v prostor;
- ohranjati kompleksno vlogo zavarovane stavbne dediščine in poudarjeni pomen arhitekturnih spomenikov kot meril v prostoru in kot izjemnih kvalitet;
- usklajevati splošen gospodarski in demografski razvoj z značilnostmi prostora ter pospeševati razvoj posebnih dejavnosti (specifičnega kmetijstva, turizma, rekreacije).

V drugo kategorijo je všteti 25 arhitekturnih krajin in 4 specifični deli sicer nevšteti arhitekturnih krajin.

3. Kategorija:

Značilnosti:

- Zaradi neustrezne poselitve prostora, neustrezne arhitekturne tipike in grobih posegov v prostor z infrastrukturnimi in drugimi sestavinami arhitekturna krajina nima več izražene lastne identitete; deloma je lahko ohranjena na robovih ali stikih s kvalitetnejšimi enotami.
- Simbolno ali likovno značilne arhitekture in deli naselij, ki so ponekod sicer še ohranjeni, so izgubili svoj prvotni pomen zaradi premajhne gostote in nepovezanosti; novo stavbarstvo ali nove arhitekture ne glede na morebitne individualne vrednosti še nimajo takih kvalitet, ki bi nadomestile nekdanje.
- Nove dejavnosti in agresivna raba prostora so spremenili večino prostorskih

razmerij tako v odnosu med naravnimi in grajenimi sestavinami kot v okviru hierarhije arhitekture; dominante, čeprav so lahko same po sebi kvalitetne arhitekture, nimajo pozitivne vloge v ustvarjanju kontinuitete identitete celotnega prostora.

Cilji varovanja in gospodarjenja:

- ohranjati identiteto tistih (največkrat robnih) delov arhitekturnih krajin, ki še vsebujejo določeno stopnjo kvalitetnih vrednostnih razmerij ustvarjalne identitete enote;
- usmerjati rabo prostora in tipiko gradnje v ponovno pridobitev identitete ali v izoblikovanje nove;
- posebno pozornost posvetiti ekološkim problemom, ki so v tej kategoriji najmočnejši;
- ohraniti preostale dele stavbne dediščine (tudi po prostorsko ne povsem zaokroženih kompleksih), predvsem tiste, ki tvorijo vsaj minimalno ohranjene ambiente arhitekturnim spomenikom ali ki so ostali vsaj simbolni vzorci sicer že pretežno izgubljenih delov kulturne dediščine nekdanje identitete; posamezne arhitekturne spomenike ohranjati kot kvalitetne izjeme.

V zadnjo (negativno) kategorijo je vštete največ slovenskega prostora: skupno 40 arhitekturnih krajin!

6. Uveljavitev slovenske prostorske dediščine

V okviru tako opredeljenih značilnosti celotnega slovenskega prostora, kot to predlaga naša študija, moramo kot najvišje prostorske vrednosti dodati še tiste posebne enote, ki jih uvaja predlog izvedenske skupine pri Svetu Evrope: zgodovinsko krajino in zgodovinski kraj (neposredno prevedeno: historical landscape and site). Ti enoti sta do arhitekturne krajine v enakem odnosu, kot so arhitekturni spomeniki v odnosu do stavbne dediščine: so najvišje merilo v celoviti hierarhiji svojega segmenta kulturne dediščine.

Doslej so pri nas znane le naslednje prostorsko zaščitene enote s pomembnimi spomeniški vrednostmi: zgodovinsko jedro (ali v najboljšem primeru naselje), deli oblikovane krajine, kot so parki, grajski kompleksi, drevoredi itd., vse vrste naravnih rezervatov, posamični primeri v prostoru varovanih posebnosti (vzorec: Tavčarjev dvorec Visoko z okoljem) in nekateri zgodovinsko zanimivi kompleksi, ki pa imajo marsikdaj tudi ideološke predznake (spomeniški kompleksi iz NOB). Če primerjamo že omenjeno karto Zasnova varstva kulturne dediščine v dolgoročnem planu Slovenije (glej op. 12!) s celovito oceno ohranjene identitete v arhitekturnih krajinah, takoj opazimo, da so v dolgoročnem planu združena območja večje gostote spomenikov, ki pa so po prostorskem preizkusu ocenjena z najnižjo oceno. Okolica slovenskih središč je prav gotovo najbolj degradiran del slovenskega prostora, čeprav ima morda največje število posamičnih spomenikov. Zato bo potrebno krajinsko in krajevno dediščino (kot bi morda tudi lahko prevedli predlagana pojma, na novo opredeliti, ovrednotiti in vgraditi v celovito shemo varovanja kulturne dediščine - to pa je že postalo nova naloga spomeniške službe in javnosti.

Če bi skušali uveljavljati novo kategorijo kulturne dediščine le zaradi njene zanimivosti ali pričevalnosti, bi podobno kot v drugih deželah prav gotovo ne mogli uspeti.³⁰ Šele z zgoraj že večkrat poudarjeno mislijo, da je to ena od

temeljnih vrednot celotnega bivalnega okolja, ki je hkrati tudi visoka simbolna oziroma zgodovinska vrednota, saj vsebuje tudi vso že doslej varovano stavbno dediščino in spomenike, in jim zato tudi omogoča nadaljnji obstoj, postanejo izhodišča za uveljavitev pomena prostorske dediščine določljiva tudi v okviru najširše naloge smotrnega gospodarjenja in varovanja prostora.

Prostor kot celota je tudi v Sloveniji postal posebna vrednota, človekova prisotnost v njem pa je omogočena v prihodnje le z uporabo proti ekološki, kulturni in identitetni poluciji. Ob današnjih možnostih, da tak cilj vgradimo tudi v bodoče sisteme odločanja o gospodarjenju z vsem prostorom, hkrati pa ob vedno pogostejših kritikah o dosedanji neučinkovitosti nadzora nad omenjenimi polucijami, postane prostorska dediščina v prihodnje lahko nosilka zamisli.

Zato se je v dolgoletnih raziskavah, ki so omogočile pripravo predloga o varovanju prostorske identitete, vedno povezovalo obe skrajnosti: na eni strani strogo omejene pojme kulturne dediščine, na drugi strani pa vrednote bivalnega okolja.³¹

Razdelitev slovenskega prostora v arhitekturne krajine in njihova podrobna razčlenitev je predvidena za uporabo na naslednjih nivojih:

- uveljavljanje prostorskih razmerij varovanja kulturnih spomenikov kot nosilcev meril identitete v njihovem razpoznavnem okolju in vgrajevanje njihovega ohranjanja v izhodišča za odločanje o sedanji in prihodnji rabi prostora,
- ugotavljanje splošne zahtevnosti ohranjanja identitete arhitekturnih krajin in regij (znotraj njih pa posameznih ključnih sestavin) ter ugotavljanje možnosti razvoja vsebine ali dejavnosti glede na kvalitete bivanja (bivanje - delo - kmetijstvo - industrija - turizem ...),
- uveljavitev vrednot prostorske dediščine kot enega izmed izhodišč za programiranje območnih in lokalnih prostorskih planov ter za preverjanje njihove ustreznosti s ciljem ohranitve identitete prostora,
- kot instrument za preverjanje in vgrajevanje meril za vse izvedbene prostorske dokumente in odločitve,
- kot neposreden nadzor nad ustreznostjo predlaganih sestavin lokacijskih odločb (tudi o varovanju ali morda celo odstranjevanju arhitekturnih spomenikov ali delov dediščine), vezano na posebno stopnjo arhitekturnega načrta,
- za organizacijo nadzora ustreznosti detajlnih, lokalnih in regionalnih odločitev za posege v prostor,
- za usmerjanje razvoja gradbene operative in industrije, organizacijo razpisov za prostorske rešitve itd.

Da bi dosegli resničen "izvedbeni" nivo, bo seveda potrebno v nadaljevanju podrobno opredeliti, oceniti in vgraditi v odločitve tudi tiste posebnosti realnega prostora (posameznih kompleksov, naselij ali delov arhitekturnih krajin), ki ne morejo biti upoštevani na predlaganem združevalnem nivoju arhitekturnih krajin in območij. Nadzor nad upoštevanjem nujnosti take podrobne analize prostora pa je cilj predstavljene zamisli prostorske dediščine.

Pomemben korak bo dosežen, če bo mogoče čimprej pojma in vlogi prostorske dediščine in vrednote identitete prostora vgraditi tudi v zakonodajo. Ta bi morala delovati na republiškem nivoju kot strateška, na območnem kot nadzorna in na lokalnem kot izvedbena - vse to bi moralo biti vzporedno vgrajeno v zakone o varovanju naravne ali kulturne dediščine, o načrtovanju (planiranju) poseganja v prostor, o izrabi prostora (kmetijskih površin, infrastrukturnih dejavnosti) in ne nazadnje o vseh vrstah gospodarjenja s prostorom (od stanovanjskega zakona do zakona o gozdovih ali drugih naravnih bogastvih). Delno bo (upajmo) to že doseženo, deloma bo ideje potrebno dodajati kasneje - to velja tudi za povezavo z zakonom o varovanju kulturne dediščine.

Zakonodaja, ki uveljavlja urejanje prostora, naj bi na republiškem in lokalnem nivoju zahtevala:

- obveznost varovanja posebnih enot krajinske in krajevne dediščine kot najvišjih vrednot in meril identitete prostora v okviru posameznih arhitekturnih krajin, povezanih v arhitekturne regije;
- obveznost upoštevanja ustreznega ohranjanja (prenove) vseh najbolj pomembnih delov stavbne dediščine (spomenikov) in tudi celotne ostale že zgrajene stavbne dediščine tudi v pomenu bolj smotrnega gospodarjenja s prostorom oziroma v pomenu ohranitve najboljših kulturnih sestavin bivalnega okolja;
- obveznost upoštevanja ustreznega oblikovanja oziroma razpostavljanja novih gradenj (arhitekture) v merilih, ki jih podajajo elementi identitete arhitekturnih krajin - v ta okvir sodi tudi določljiva hierarhija arhitekture oziroma njene vloge v prostoru in v medsebojnih odnosih;
- zagotovitev makroprostorskih načel nadzora ustreznosti arhitekturnih posebnosti ne glede na lokalne, regijske ali drugače določene politične meje,
- obveznost vgraditev dogovorjenih meril tipike arhitekturnih krajin (in razmerij do stavbne dediščine oziroma spomenikov arhitekture) v regionalne in lokalne prostorske akte ne le z likovnimi merili, ampak tudi z vsebinskimi in pomenskimi.

Da bi to dosegli, morajo biti gornja načela prisotna v naslednjih izvedbenih dokumentih:

- v vseh dokumentih o urejanju prostora in naselij;
- v vseh dokumentih o izvedbi gradenj ali prenovi stavb v prostoru (nekdanji zazidalni načrti);
- v vseh lokacijskih odločbah.

Seveda bi morali hkrati vzpostaviti tudi nekatere pogoje, ki bi gornja načela ali celo zakonske predpise sploh omogočili izvajati:

- Tisti, ki sprejema prostorske dokumente, mora vključiti oziroma zahtevati izdelavo meril za preverjanje ustreznosti arhitekture in naselij ter meril za odločanje o pomenu in vrsti varstva ali prenove že zgrajene stavbne dediščine (spomenikov) v ustreznem razmerju do kontinuitete identitete vsake arhitekturne krajine.
- Tisti, ki izdaja lokacijske odločbe ali kakršnakoli strokovna mnenja o pomenih in kriterijih za varstvo ali gradnjo, mora biti usposobljen, da po dogovorjenih merilih presodi ustreznost predloga oziroma da predpiše načrtovalcu dogovorjene kriterije za oblikovanje arhitekture, usklajene z značilnostmi arhitekturnih krajin.
- Dogovorjena merila naj veljajo predvsem za najširše plasti stavbne dediščine (anonimno stavbarstvo) in za tisti pretežni del gradenj, ki je v vseh časih in ki še danes oblikuje splošno identiteto prostora. Preseganje dogovorjenih meril je mogoče v primeru, da je posamezni spomenik ali arhitekturna rešitev zasnovana tako, da že ustvarja ali da pričakujemo vsebinsko, likovno, hierarhično, simbolno in ekološko kvalitetno nadgradnjo identitete arhitekturne krajine, hkrati pa da zagotavlja jasno izraženo kontinuiteto identitete prostora.

Predlog uvedbe nove kategorije varovanja že ustvarjene prostorske dediščine, ki jo specifično prilagojeno našim potrebam prenašamo k nam iz ostalega dela Evrope, kjer se je kot pojem že uveljavila, je predvsem vgrajevanje vrednot celotnega spektra kulturne dediščine v današnje okolje in možnosti. Ne v okvirih konservatorske stroke ne med načrtovalci prostora ne med arhitekti še ni ustrezno izobraženih, predvsem pa usmerjenih strokovnjakov, ki bi takoj omogočili opravljanje te odgovorne naloge. Tudi v drugih okoljih načrtujejo pospešeno vzgojo specialistov, ki je ne bi smeli zamuditi tudi pri nas.³²

Morda najpomembnejši del je seveda vzgoja javnosti, ki naj zajame celoten

spekter od strokovnjakov preko politikov do vsakega posameznika. To ni parola, ampak nujnost, kakor tudi ni parola ugotovitev, da se moramo morda najbolj bati, da bi med strokovnjaki samimi tako kot ponavadi nastali dvomi o upravičenosti uvajanja nove naloge. Med pripravami na predlagano novost smo opravili tudi nekaj bolj ali manj naključnih anket, ki niso bile preveč spodbudne. Tako ni nenavadna izjava odgovornega človeka za prostor v eni od slovenskih občin, da preprosto nima časa, da bi se ukvarjal tudi s problemom identitete ali sploh oblikovanja v lokacijskih odločbah, saj za to tudi nima zakonsko opredeljene naloge. Podobno razmišljanje med konservatorskimi vrstami, da to pač ni več tisti pomembni del kulturne dediščine (s stilnimi vrednotami), ki zasluži, da se spomeniško varstvo z njim ukvarja, lahko pripelje do enakih posledic. K drugačnim pogledom lahko pripomore le ustrezna razgledanost in aktivno dopolnjevanje znanja. Zato so med pogoji za uveljavitev pomena prostorske dediščine in identitete okolja prav na prvem mestu novi pogledi strok, na drugem dovolj razumljiva pojasnila v javnosti in na tretjem nove politične naloge, ki naj se zgledujejo tudi v tem segmentu po tisti Evropi, ki se ji želimo priključiti.

Celotna raziskovalna naloga je bila nekajkrat že predstavljena mednarodni javnosti od Sveta Evrope do regionalnih okvirov Alpe-Jadran. Deli specifičnih rezultatov so bili celo vključeni v zaključke že omenjene skupine izvedencev pri Svetu Evrope.

Za slovensko okolje je predlagano, da postane nadzor nad identiteto slovenskega prostora del predlaganega zakona o urejanju prostora kot deklarirani javni interes. Žal zaradi razmeroma zaprtega nastajanja nekaterih drugih novih zakonov (tudi zakona o varovanju kulturne dediščine) zamisli (še) ni bilo mogoče dodati vsem tistim ravnam, v katerih je odločujoča in s katerimi se mora povezovati za njeno polno rešitev.

Opombe

- 1) M. Črepinšek, 1991: Arhitekturno varstvena izhodišča in kriteriji za ugotavljanje smotrnosti prenove stavbne dediščine. Magistrska naloga, Šola za arhitekturo FAGG, Univerza v Ljubljani.
- 2) N. Šumi, 1975: Pogledi na slovensko umetnost, Partizanska knjiga, Ljubljana, str. 9.
- 3) P. Fister, 1979: Obnova in varstvo arhitekturne dediščine, Partizanska knjiga, Ljubljana, str. 12.
- 4) M. Črepinšek, 1991: Uspešnost prenove, tipološke skupine, vrste in obseg posegov, lastništvo in financiranje prenove. Varstvo spomenikov 33, Ljubljana, str. 17-34.
- 5) P. Fister, 1991: Mesto ljudske arhitekture v uveljavljanju identitete prostora danes. V: Ljudska arhitektura v prostoru Alpe-Jadran, Zbornik Slovenije 91, Ljubljana 1991, str. 11-16.
- Ž. Deu, 1991: Urejanje, oblikovanje in vzdrževanje kulturne podobe izvenmestnih naselij v dolgoročnem prostorskem planu republike. V: IB revija, št. 3-4 letnik XXV, Ljubljana 1991, str. 23-30.
- 6) T. Marasović, 1983: Zaštita graditeljskog nasledja. Zagreb-Split. Str. 151-159. Z objavo in razlago tudi vseh drugih najpomembnejših dotedanjih mednarodnih listin.
- 7) I. Curk, D. Vuga, 1983: Nekaj misli o vsebinskih in prostorskih povezavah kulturne dediščine. V: Varstvo spomenikov XXV, Ljubljana. Str. 155.
- 8) J. Pirkovič-Kocbek, 1985: Nekateri vidiki sodelovanja spomeniškovarstvene dejavnosti v urbanističnem in prostorskem načrtovanju. V: Varstvo spomenikov XXVII, Ljubljana. Str. 58, 59.
- 9) A. Bar-Janjaš, 1985: Strokovne osnove za varstvo stavbne dediščine v Logatcu. V: Varstvo spomenikov XXVII, Ljubljana. Str. 61-65.
- 10) J. Pirkovič-Kocbek, 1987: Vrednotenje kulturne dediščine. V: Varstvo spomenikov 29, Ljubljana. Str. 33.
- 11) J. Pirkovič-Kocbek, 1987: Družbeno planiranje in varstvo kulturne dediščine v SR Sloveniji. V: Varstvo spomenikov 29, Ljubljana. Str. 59.

- 12) I. Mikl-Curk, 1988: Določanje prostorskih enot s skupnimi lastnostmi. V: Varstvo spomenikov 30, Ljubljana. Str. 31-34.
- 13) Skupina deluje v okviru Komiteja za kulturno dediščino Sveta Evrope od začetka leta 1991 - tedaj sem bil na predlog dr. I. Marasovića preko ICCROMa in tedaj še v vlogi jugoslovanskega koordinatorskega povabljen, da kot strokovnjak v njej aktivno sodelujem.
- 14) V objavljenih prispevkih in zaključkih Posveta o stičiščih varstva naravne in kulturne dediščine (1982) je v vrsti definicij o pojmu kulturne krajine poudarjena predvsem dvojnost, ki jo v njej hkrati sooblikujejo sestavine stavbne in naravne dediščine z različnimi poudarki. Glej: Varstvo spomenikov XXV, Ljubljana 1983, str. 101-125.
- 15) T. Darwill, Y. Luginbuhl, 1991: Heritage Landscape and Sites, Report of the 1st meeting of the Group, Bourglinster (Louxembourg), 1991. Tudi ostala povzeta izhodišča so iz gradiv, ki jih je objavil Komite za kulturno dediščino Sveta Evrope v letu 1991.
- 16) XI. Sedlarjevo srečanje Urejanje prostora jutri, Otočec, 1990. Zbornik referatov in dodatno gradivo. Primerjaj tudi: P. Fister, Vloga stavbne dediščine v urejanju prostora jutri (referat).
- 17) P. Fister, 1991: Novi pomen prenove kot dela celovitega varstva, urejanja in gradnje prostora. V: Urbani izziv, "Prenova", 16, 17/1991, Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije. Str. 7-10.
- 18) P. Fister (s sodelavci), 1987: Strokovna izhodišča in kriteriji za ugotavljanje smotrnosti prenove na ravni naselij, delov naselij in objektov; arhitekturno-varstvena izhodišča in kriteriji za ugotavljanje smotrnosti prenove stanovanjskega fonda in bivalnega okolja glede na sodobne zahteve in specifično. VTOZD arhitektura FAGG, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1987. Raziskovalna naloga, 417 strani s prilogami.
- 19) P. Fister, 1980-1992: Arhitektura v slovenskem prostoru, raziskovalni projekt s teamsko in interdisciplinarno obdelanimi posameznimi raziskovalnimi nalogami. Rezultati so vsako leto objavljeni v posebnih poročilih, naslovi so publicirani za vsako leto sproti tudi v Zbornikih šole za arhitekturo FAGG, Univerza v Ljubljani.
- 20) P. Fister, 1991/92: Iz še neobjavljene raziskovalne naloge Tipologija slovenske arhitekture - glej tudi op. 5!
- 21) S. Vurnik, 1930: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. V: Etnolog IV, Ljubljana 1930. Str. 30-85.
- 22) A. Melik, 1936: Slovenija I/2. Slovenska matica, Ljubljana 1936. Str. 572.
- 23) P. Fister, 1988: Architektur-Analyse der Wohnstaetten-Typologie in Zweisprachigen Kaernten. V: Wohnen und Bauen in Suedkaernten. Drava, Celovec 1988. Str.: 247-341.
- 24) Zgodovina Slovencev. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979. Str. 222.
- 25) Ibid. Str. 357.
- 26) T. Logar, V. Kos, 1990. Karta slovenskih narečij, Geodetski zavod Slovenije, Ljubljana.
- 27) N. Šumi, 1975: Pogledi, o.c. Str. 24-25.
- 28) J. Marinko, 1986: Tipologija ruralnih naselij v Sloveniji, razvrstitev naselij in območij s stališča prenove. Ljubljana, šola za arhitekturo FAGG, Univerza v Ljubljani. Doktorska naloga.
- 29) Primerjaj op. 9!
- 30) Pomembna interdisciplinarno obvezujoča izhodišča so bila postavljena v naslednjih študijah (priporočilih) Združenih narodov (izdelala Ekonomska komisija za Evropo): Trends in research on human settlements in ECE Countries, New York, 1990; Spatial planning for recreation and tourism in the countries of ECE Region. New York, 1988.
- 31) Dolgoročna raziskava Arhitektura v slovenskem prostoru (nosilec in vodja P. Fister s sodelavci, predvsem v okviru raziskovalnega dela na Šoli za arhitekturo FAGG - glej tudi op. 19!) zajema medsebojno prepletanje specifičnih nalog spomeniško varstvenega značaja, uveljavitev prenove kot dela urejanja in varovanja prostora, narave in kulturne dediščine ter raziskavo in izdelavo aktualnih izhodišč ali metod za doseganje gornjih ciljev.
- 32) Predlog uvedbe izobraževanja strokovnjakov, gospodarstvenikov in javnosti za nove pomene prostorske dediščine je ena od temeljnih nalog komisije pri Svetu Evrope in bo tema naslednjega kongresa (predvideno v Nemčiji, v maju 1992).